

УДК 94:37.08:37.018.4-057.81(477.52)“192”

Л. І. Єпик

КАДРОВЕ ТА МАТЕРІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КУРСІВ ЛІКНЕПУ НА СУМЩИНІ У 20–і рр. ХХ ст.

Стаття присвячена формуванню організаційних та методичних засад системи лікнепів на Сумщині у 20-і роки ХХ ст. Автор на основі документів Державного архіву Сумської області аналізує проблему забезпечення учительськими кадрами курсів лікнепу, якісний склад викладачів, рівень оплати праці. Розглядається питання організації постачання підручників та додаткової літератури до лікнепів українською мовою та мовами інших національностей. Визначаються перспективи подальшого дослідження зазначеної проблематики.

Ключові слова: лікнеп, учительство, оплата праці, підручники, українська мова, національні меншини.

Проблема загальної грамотності населення і забезпечення державою безперервного процесу отримання освіти залишається актуальною в Україні і на початку ХХІ ст. На сьогодні існує досить велика кількість дітей які не відвідують навчальні заклади і, таким чином, позбавлені можливості набути початкову освіту. До цих категорій відносимо ромів, біженців, шукачів притулку. В подальшому такі особи автоматично випадають із соціально-політичних процесів, тому що неписьменна людина позбавлена можливості набувати освіту в майбутньому, приречена виконувати роботу з найменшими вимогами до кваліфікації, не має можливості використовувати своє право голосу. Виходячи із серйозності проблеми неписьменності у всьому світі, Генеральна Асамблея ООН наголосила, що ліквідація неписьменності є фундаментальним аспектом для розвитку навчання протягом усього життя, у зв'язку із чим необхідно створити умови для того, щоб в ХХІ столітті кожна дитина, молода людина, кожен дорослий могли отримати початкові знання, необхідні для повноцінного життя та подолання повсякденних життєвих труднощів [1].

Україна має колосальний історичний досвід в організації кампанії з ліквідації неписьменності у 20-30 рр. ХХ ст., який потребує прискіпливого і неупередженого аналізу. Крім організації самих курсів лікнепу, розробки програм навчання курсантів, вимагає розкриття проблема кадрового і матеріального забезпечення процесу викладання.

Особливостям розвитку освіти в Україні у 20-30 рр. ХХ ст. присвячено низку наукових праць, в яких висвітлюється проблема матеріального забезпечення освіти та становища вчителів. Найбільш вагомими ми вважаємо дослідження Г.В. Касьянова “Українська інтелігенція 1920-х–30-х років: соціальний портрет та історична доля” [2], В.В. Липинського “Становлення і розвиток нової системи освіти в УСРР у 20-ті роки” [3], Г. Єфіменка “Соціальне обличчя вчительства в контексті трансформації суспільства (1920-ті роки)” [4], а також дисертаційні дослідження В.Л. Борисова “Становлення та розвиток загальноосвітньої школи в Україні 1920–1933р.” [5] і Є.М. Стрижака “Кадрове забезпечення середньої та вищої школи УСРР: історичний досвід 1920–1930-х років” [6]. Ці розвідки містять матеріали про ставлення радянської влади до учителів, деякі відомості про соціальний склад та рівень кваліфікації учителів в Україні у 1920 рр., піддають аналізу правове і матеріальне становище педагогів. Тим не менше досить побіжно розглянуто проблему матеріального забезпечення вчителів, курсів лікнепу, наприклад забезпечення підручниками та іншою навчальною літературою.

Мета статті – проаналізувати стан матеріального та кадрового забезпечення курсів лікнепу на Сумщині у 20-і рр. ХХ ст.

На початку 20-х років ХХ ст. в Україні постала проблема навчання дорослого населення, більшість якого була або неписьменною, або малописьменною. Перший декрет радянського уряду “Про ліквідацію неписьменності серед населення” зобов'язував усіх громадян віком від 8 до 50 років учитися грамоті. Цим же документом передбачалося залучення до кампанії з ліквідації неписьменності не тільки вчителів, а й усіх письменних. Координуванням цієї важливої роботи займалися товариство “Геть неписьменність”, яке очолював голова ВУЦВК Г. Петровський, проводилися з'їзди та конференції з проблем освіти дорослих. Активістів роботи з лікнепу називали культармійцями. По всій країні створювалися центри ліквідації неписьменності, де навчали читати і писати. Структура освіти дорослих у системі політосвітньої підготовки визначалась такою схемою: лікнеп, школа малописьменних, школа письменних підвищеного типу. За змістом школи дорослих підвищеного типу були наближені до рабпартшкіл і робітфаків [7].

Одночасно вирішувалось мовне питання, суть якого озвучив нарком просвіти В.Затонський. Наголошуючи на тому, що поняття “державна мова” скасовано і задекларовано право населення здобувати освіту на рідній мові за вибором, нарком констатував надмірну русифікацію України, що була наслідком політики царського уряду і ставив завдання в усіх навчальних закладах проводити викладання на рідній мові населення (польській, німецькій, єврейській та ін.) при обов'язковому навчанні української мови, історії та географії України [8, арк.101]. Ця постанова знайшла підтримку серед місцевих органів і, наприклад, уже у 1920 р. у школі для дорослих при Волошиновській земській школі (Роменський повіт) викладали історію України (5 лекцій), українську мову (5 лекцій), загальну географію та географію України (по 2 лекції), навчальну дисципліну “Багатства України” (2 лекції). Станом на 19 квітня 1920 р. слухачів нараховувалось 100 чоловік віком від 15 до 30 років [9, арк.14-14 зв.].

Для визначення реальних можливостей із організації лікнепів на тій чи іншій мові, проводилися спеціальні інспекції, які мали на меті проаналізувати ставлення населення до навчання та наявність

учительських кадрів тієї чи іншої мови викладання. Результатом такої інспекції стала, наприклад, доповідь шкільного інструктора Конотопського повіту про стан народної освіти в повіті. В доповіді інспектор наводить наступні поняття - національна вдача та національність, що, на його думку, повинно прояснити питання з мовними пріоритетами населення. З точки зору володіння мовою викладання практично половина вчителів була україномовними, третина - російськомовними, останні ж володіли в однаковій мірі українською і російською [10, с.107-109]. Крім учителів, які б володіли українською та російською мовами, в окремих місцевостях Сумщини, наприклад, в Конотопській окрузі, виникла необхідність для організації шкіл та лікнепу із залученням знавця німецької, тому що так вимагало населення окремих хуторів, яке, в більшості, було німецького походження. Уже у 1927 р. в Дмитровському районі Конотопської округи було переведено на національну мову чотири німецькі сільради: Білі Вежі, хутір Городок, Рундівізію, Кальчівку, Великий Вердер [11, арк.25]. Зауважимо, що не виникло труднощів із організацією лікнепів для єврейського населення, тому що спеціалістів було достатньо.

Майбутні вчителі лікнепів іноді висловлювали бажання працювати безоплатно, як випускник Глинської Вищої Початкової школи Василь Максименко [12, арк.27], або випускниця Конотопської єврейської школи Геля Роскіна [13, арк.23]. Тим не менше, матеріальне становище більшості учителів було настільки складним, що вони відмовлялися від викладання у лікнепі через банальні, на перший погляд, причини, наприклад, відсутність взуття [14, арк.26].

Для того часу можна вважати показовим наступне звернення до органів влади:

“До ОКРграмчека

Вчителя Карабутовської школи лікнепу та заврай Кутком Ф. П. Типко

Прошу окрграмчека перевести мене з Карабутовського району до одного із сел. Конотопського району тому що одержуючи утримання на працю 15 карбованців 75 копійок на які неможливо придбати навіть одного стола без квартири залишатись надалі в такій віддаленості від домівки звідки приходиться брати корму для харчування немає змоги, а також працювати в таких умовах неможливо. Прошу не відмовити мого прохання. 16/IX 23-го року Ф.П.Типко” [15, арк.107].

Одночасно гостро постало питання про рівень кваліфікації вчителів лікнепів. Деякі із них мали учительську освіту, дехто закінчив гімназії і мав право викладати, але багато хто сам тільки що навчився читати і писати. Низький рівень освіти учителів викликав незадоволення серед населення, яке зверталось до преси, або органів влади із проханням покращити якість викладання. Одне із таких звернень поступило до редакції газети “Селянські вісті”. Дописувач досить емоційно озвучив проблему, яка була актуальна не тільки для Сумщини (орфографія та стиль документу збережені): “Гарний лікнеп. с. М-Самбір на Конотопщині. Єсть в нас лікнеп де мається там 30 душ, а тільки хто там ліквідується. Ось хто там тільки всі учні котрі вже скінчили 4-х річну школу і нікуди більш вступити в школу, то й починаються писатися вдруге в лікнеп, а всі ж більше знають чім та вчителька. То на мою думку, на такий лікнеп не треба окремо витратити коштів, бо наша держава досить бідна то не треба розкидати в місяць по 15 карбованців. Дописувач Незаможник” [16, арк. 55].

Підвищення рівня життя вчителів, таким чином, йшло поруч із необхідністю вирішувати проблему підвищення кваліфікації.

Були й справжні ентузіасти вчительської справи, які докладали дійсно величезних зусиль у справі ліквідації неписьменності. Попри низький рівень зарплати, нужденні умови життя, такі вчителі, як часто буває і в нашому сьогоденні, працювали за ідею. Незважаючи ні на які перешкоди, інструктори лікнепу докладали зусиль до максимального залучення учнів на курси. Інструктор Іван (прізвище нерозбірливо у документі) так звітував про наслідки своєї роботи: “Доводжу, що справа ліквідації неписьменності у с. Голінці не йде, населення добровільно не бажає вступати до школи грамоти; між тим неписьменних і малописьменних рахується колосальна цифра – 1742 людини на 5,5 тисяч жителів. У зв'язку із таким індіферентним ставленням до просвіти і не бажаючи застосовувати примусові заходи, я обрав метод пробудити інтерес до знань за допомогою лекцій науково-просвітницького змісту. Слухачів поступово збільшується і стає все більше і більше. Думаю, що по закінченню польових робіт справа піде зовсім задовільно. Прошу указати як Укрполітрада дивиться на таку систему ліквідації неписьменності” [17, арк.19].

Більшість лікнепів, як і інших навчальних закладів, утримувалися державою, деякі складності виникали із лікнепами для єврейського населення [18, арк.40].

Кошти на утримання лікнепів відпускалися із держбюджету, в основному на утримання співробітників, публікацію методичної літератури, закупівлю підручників та канцелярських товарів.

В комплексі питань, пов'язаних із організацією лікнепів, нагальним стало забезпечення підручниками і канцелярськими виробами як курсантів, так і вчителів [19, арк.40]. Це відбувалось за державний рахунок, але в недостатній кількості. Так, інструктор з лікнепу по Конотопському залізничному відділку звітував, що на станції Конотоп неписьменних із 5399 чоловіків – 924, із 242 жінок – 52, курси лікнепу повинні відвідувати 126 чоловіків і 46 жінок. Інспектор наголошував на повній відсутності навчальних посібників. Він же надав запит на 88 українських абеток, 116 задачників, 464 зошити, 116 олівців, 100 ручок, 12 розрізних абеток. Натомість отримав 6 абеток, 25 задачників, 100 зошитів і розрізних абеток [20, арк. 5-5 зв].

Влада докладала зусиль до збільшення випуску навчальної літератури. Гостро постала проблема відсутності друкарського паперу, яка вирішувалася адміністративними методами. Так, наказом за номером 38, від 12 квітня 1920 р. Полтавського губерньського виконавчого комітету мовлення розподіл паперу, друкарської фарби та друкарських підприємств повинен був провадитися виключно Видавничим Бюро при Губерньському відділі Народної освіти за згодою з Поліграфічною та Паперовою секціями Губерньської Ради народного господарства [21, арк.85 зв.]. Вже наприкінці 1922 р. у видавництвах можна було придбати

підручники українською мовою наступних авторів: Титаренко "Сонечко. Граматика", Чепіга "Веселка. Перша читанка після букв", Дорошкевич "Українська література в школі", Монтесорі "Метод наукової педагогіки", Шміт "Психологія малювання", Вериківський "10 народних пісень", Лебединцев "Лічба і міра" [22, арк.13]. До повітових відділів освіти надходили інформаційні листи, в яких повідомлялося про наявність достатньої кількості навчальної літератури на складах Вукоспілки. Ця організація надавала літературу українською мовою таких видавництв як "Книгоспілка", "Дніпросоюз-Губсоюз", "Час", "Друкар", "Всесвіт", "Голос", "Освіта", "Дзвін" [23, арк. 148].

Найбільшим поширювачем української навчальної літератури на Сумщині на початку 20-х років ХХ ст. залишалося учительське видавниче товариство "Всеувиго". Лікнепи, дякуючи цій організації, мали можливість закупити наступні книги: "Педагогічну енциклопедію для учительства та громадських діячів", "Основи навчання рідної мови з методичними вказівками", "Арифметичний задачник", "Початкову географію", "Історичну хрестоматію" та інші. Найбільш відомими і популярними були підручники, випуск яких розпочався ще за часів Української революції: С.Русова "Буквар", Б. Грінченко "Буквар", О.Музиченко "Буквар", Я.Чепіга "Читанка", О.Стешенко "Рідні колоски", П.Бессараб "Задачник до початкового курсу арифметики", І.Трояновський "Хрестоматія по природознавству". Безпосередньо для лікнепів випускалися наступні підручники: Я.Чепіга "Книга для позашкільної освіти. Буквар для дорослих", Я.Чепіга "Читанка для дорослих, перша після букваря з самостійними працями по арифметиці, читанню тексту", Б.Грінченко "Українська граматика до науки читання й писання", С.Русова "Український буквар", С.Русова "Перша читанка для дорослих (для недільних і вечірніх шкіл)" та інші [24, арк.75].

Процес поширення навчальної літератури був жорстко цензурований. Центральне управління у справах друку заборонило видавати і поширювати твори які б містили "агітацію проти радянської влади, розголошували військову таємницю республіки, підбурювали суспільну думку шляхом поширення неправдивих свідчень, сприяли поширенню націоналістичного і релігійного антагонізму і фанатизму, таких, що мають порнографічний характер, книжок з окультизму, чорної та білої магії, сонників, хіромантії, кримінальних романів" [25, арк.22].

Повітовим відділам наросвіти було наказано терміново вилучати із бібліотек "гетьманські, монархічно-патріотичні і церковні книжки, журнали, підручники, таблиці, гравюри" і т. і. [26, арк. 86]. До заборонених книг одним із перших потрапив підручник І.Огієнка "Рідне писання. Українська граматика, частина перша" 1918 року випуску через наявність релігійного змісту [27, арк.178].

Одночасно із виданням українських підручників збільшується кількість виданої літератури мовами нацменшин. Всеукраїнська філія Центрального видавництва народів повідомляла, що в змозі досить швидко забезпечити необхідною навчальною, науково-популярною, політичною та іншою літературою навчальні заклади нацменшостей. Всеукраїнська філія до середини 20-х р. видавала 761 друкований аркуш шістьма мовами меншостей, серед яких для Сумщини мали реальне значення видання німецькою (220 друкованих аркушів), єврейською (260 друкованих аркушів). Видавництво наголошувало, що питома вага, а саме 65% виданої літератури є підручки. Серед найбільш популярних видань, які використовувалися в роботі лікнепів нацменшин були "Deutsche Zeitung Zentral" - часопис німецькою для міста і села, "Zur neuen Schule" - "К нової школі" - щомісячний педагогічний журнал, "Der neuen weg" - щомісячний часопис-підручник німецької мови, в кожному номері якого знаходився посторінковий російсько-німецький словник, "На путях к нової школі" - на єврейській мові [28, арк.14-14 зв.]. Видавництво наголошувало, що ціни на літературу залежать від вчасного замовлення її безпосередньо у нього, а не у посередників, які, звичайно, заробляли на покупцях [29, арк. 15 зв.].

Таким чином, на початку 20-х рр. ХХ ст. діяльність лікнепів на Сумщині стикнулася з тими ж проблемами, що були характерними для кампанії лікнепу в цілому. По-перше, це недостатня кількість кваліфікованих учительських кадрів, в тому числі і таких, які б викладали мовою національних меншин, наприклад німецькою, що для Сумщини в означений період було актуально. По-друге, підвищення кваліфікації учителів вимагало пошуку форм та методів організації спеціальних курсів, що в свою чергу, було пов'язано із матеріальними витратами, необхідністю застосовувати методичні інновації і т. і. Одночасно із цим постала проблема недостатнього матеріального забезпечення учительських кадрів, що, з одного боку, позбавляла лікнепи кваліфікованих спеціалістів, а з іншого – була однією із причин незадовільного рівня викладання. Недостатній рівень матеріального забезпечення став перешкодою для повноцінних закупівель підручників, навчальної літератури та необхідних канцелярських приладів, що певною мірою погіршувало рівень викладання і навчання. Відмітимо, що на фоні негативних моментів, пов'язаних із діяльністю лікнепів, позитивну тенденцію мала організацію лікнепів і початкових шкіл для національних меншин і організація лікнепів українською мовою. На нашу думку, потребує подальшого вивчення питання організації підвищення кваліфікації учителів лікнепів, а також діяльність лікнепів для німецького та єврейського населення Сумщини у 20-30 рр. ХХ ст.

Джерела та література

1. Тимчук Л.І. Освіта дорослих у навчальних закладах системи ліквідації неписьменності в Україні (20-30-і роки ХХ століття). [Електронний ресурс] / Л.І. Тимчук // Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology, III(24), Issue: 48, 2015 www.seanewdim.com. – Режим доступу до журналу: http://seanewdim.com/uploads/3/2/1/3/3213611/tymchuk_l.i._education_of_adults_in_educational_establishments_of_the_system_of_liquidation_of_illiteracy_in_ukraine_20-30th_of_century.pdf
2. Касьянов Г.В. Українська інтелігенція 1920-х - 1930-х років: соціальний портрет та історична доля / Г.В. Касьянов. - К.: Глобус, Вік, Едмонтон: Канадський ін-т Українських студій Альбертського Університету, 1992.-176 с.

3. Липинський В.В. Становлення і розвиток нової системи освіти в УСРР у 20-і роки / В.В. Липинський.- Донецьк: РВА ДонДТУ, 2000.- 248 с.
4. Єфіменко Г. Соціальне обличчя вчительства УСРР в контексті трансформації суспільства (1920-і роки) / Г. Єфіменко // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: міжвідомчий зб. наук. праць - Вип. 17. - К.: Ін-т історії України НАНУ, 2007. - С. 138- 161.
5. Борисов В.Л. Становлення та розвиток загальноосвітньої школи в Україні 1920–1933 рр.: дисертація канд. іст. наук: спец. 07.00.01- історія України / В.Л. Борисов. - Дніпропетровськ, 2003. - 190 арк.
6. Стрижак Є.М. Кадрове забезпечення середньої та вищої школи УСРР: історичний досвід 1920–1930 років: дисертація канд. іст. наук: спец. 07.00.01- історія України / Є.М. Стрижак. - Черкаси, 2007. - 200 арк.
7. Свистович С.М. Діяльність громадсько-освітніх об'єднань України (1920 - початок 1930-х рр.). [Електронний ресурс] / С.М. Свистович // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету, 2013, вип. XXXVI. - Режим доступу до журналу: http://istznu.org/dc/file.php?host_id=1&path=/page/issues/36/svystovich.pdf
8. Державний архів Сумської області (далі ДАСО). Ф. Р 4525.-Оп.2.-Спр.86.- 214 арк.
9. ДАСО.- Ф. Р 5600.- Оп.1.-Спр.55.- 36 арк.
10. Єпик Л.І. Реалізація мовних прав населення Сумщини на початковому етапі кампанії з ліквідації неписьменності (1921-1923 рр.) / Л.І. Єпик // Сумська старовина, 2015. - №XLVI.- С. 106-112.
11. ДАСО.-Ф.Р4563.-Оп.1.-Спр.1667.- 112 арк.
12. ДАСО.-Ф.Р5600.-Оп1.- Спр.118.- 136 арк.
13. ДАСО.- Ф.Р4565.- Оп1.- Спр.819.- 43 арк.
14. ДАСО.- Ф. Р 4565.- Оп1.- Спр.819.- 43 арк.
15. ДАСО.- Ф. Р 4563.- Оп 1.- Спр. 1380.-144 арк.
16. ДАСО.- Ф. Р 4563.- Оп. 1.- Спр. 1380.- 144 арк.
17. ДАСО.- Ф. Р 4565.- Оп.1.- Спр.831.- 44 арк.
18. ДАСО.- Ф.Р 4565.- Оп.1.- Спр.906.- 63 арк.
19. ДАСО.- Ф.Р 4565.- Оп.1.- Спр.906.- 63 арк.
20. ДАСО.- Ф. Р 4565.- Оп.1.- Спр.902.- 29 арк.
21. ДАСО.- Ф. Р 5600.- Оп.1.- Спр.2.- 111 арк.
22. ДАСО.- Ф. Р 4525.- Оп.2.- Спр.86.- 214 арк.
23. ДАСО.- Ф. Р 4525.- Оп.2.- Спр.86.- 214 арк.
24. ДАСО.- Ф. Р 5600.- Оп.1.- Спр.2.- 111 арк.
25. ДАСО.- Ф. Р 4525.- Оп.2.- Спр.104.- 157 арк.
26. ДАСО.- Ф. Р 5600.- Оп.1.- Спр.2.- 111 арк.
27. ДАСО.- Ф. Р 4525.- Оп.2.- Спр.86.- 214 арк.
28. ДАСО.- Ф. Р 4363.- Оп.1.-Спр.1667.- 112 арк.
29. ДАСО.- Ф. Р 4363.- Оп.1.- Спр.1667.- 112 арк.

Yepik L. I. Problem of Staff Supplying and Material of the “liknep” courses in Sumy Region in the 20s of the XXth century.

The article is devoted to the formation of the organizational and methodological points in the system of “liknep” in Sumy Region in the 20th of the XXth century. Based on the documents from the State Archive of Sumy Region the courses of “liknep” with the teachers’ preparation and the level of teachers’ salary. The problem of supplying with textbooks and additional literature written in Ukrainian language and the languages of national minority groups is also taken into consideration. The perspectives of the further research in this problem are defined.

Key words: “liknep” (liquidation of the illiteracy), teaching, the salary of the teachers, textbooks, Ukrainian language, national minorities.

Епик Л. И. Кадровое и материальное обеспечение курсов ликбеза на Сумщине в 20-е годы XX вв.

Статья раскрывает принципы формирования организационных и методических основ системы ликбеза на Сумщине в 20-е годы XX в. Автор на основе документов Государственного архива Сумской области анализирует проблему обеспечения учительскими кадрами курсов ликбеза, качественный состав преподавателей, уровень оплаты труда. Рассматривается вопрос организации закупок учебников и дополнительной литературы в ликбезы на украинском языке и на языках других национальностей. Обозначены перспективы дальнейшего исследования данной проблемы.

Ключевые слова: ликбез, учительство, оплата труда, учебники, украинский язык, национальные меньшинства.